Dárilik valeriana (Valeriana officinalis L.) ósimligin tuqımnan hám vegetativ usılda kóbeytiw usılları

Rasbergenova Dilbarxan Rambergenovna assistent · **Karimbaeva Ayzada Ońǵarbaevna**

Qaraqalpaqstan awıl xojalıǵı hám agrotexnologiyalar institutı

DOI 10.66073/ReFocus-Conf/1610186

Iqtibos uchun: Rasbergenova Dilbarxan Rambergenovna, Karimbaeva Ayzada Ońǵarbaevna. Dárilik valeriana (Valeriana officinalis L.) ósimligin tuqımnan hám vegetativ usılda kóbeytiw usılları // Aralboyı aymaǵında suwdan paydalanıw nátiyjeliligi hám shorlanıwdıń awıl xojalıǵı eginleri zúráátligi hámde xalıqtıń turmıs iskerligine tásirin monitoring etiw hám qadaǵalaw ushın klimatqa shıdamlı innovaciyalıq texnologiyalardı islep shıǵıw: xalıqaralıq ilimiy-ámeliy konferenciya materialları. – Nókis, 2026. – B. 705–707. – DOI: 10.66073/ReFocus-Conf/1610186

Annotaciya. Bul maqalada dárilik valeriana (Valeriana officinalis L.) ósimligin tuqımnan hám vegetativ usılda kóbeytiw múmkinshilikleri kórip ótiledi. Izertlew maǵlıwmatlarında tuqımlardı egiw múddeti, egiw tereńligi hám temperaturanıń maysa kógeriwine tásiri salıstırılǵan. Dala sharayatında mart–may aylarında egilgen tuqımlardıń kógeriwi 25–30% bolǵan, al iyul–avgust aylarında bul kórsetkish 56,6%-ǵa jetken.

Egiw tereńligi boyınsha 0,2 sm variantında 46,6%, topıraq betine egilgende 28,8%, 0,5 sm tereńlikte 29,4% kógeriw baqlanǵan. Saya jerde egilgen tuqımlardıń kógeriwi 56–60% bolıp, quyash túsip turatuǵın jerde tuqımlardıń kógeriw dárejesi tómen bolǵanı keltirilgen.

Vegetativ usılda tamır paqaldan ajıratılǵan jas ósimliklerdi gúzde hám báhárde egip kóriw nátiyjelerinde kógeriw 95–100%, saqlanıw kórsetkishi 85–90% bolǵan. Alınǵan maǵlıwmatlar valeriananı introdukciya sharayatında kóbeytiw ushın egiw múddeti, tereńligi hám orın tańlawdıń áhmiyetin kórsetedi.
Gilt sózler: Dárilik valeriana, Valeriana officinalis L., tuqımnan kóbeytiw, vegetativ kóbeytiw, kógeriw dárejesi, tamır paqalı, introdukciya.

Kirisiw

Házirgi waqıtta ósimlik shiyki zatı tiykarında tayarlanatuǵın tábiyiy preparatlarǵa bolǵan mútájlik artıp barmaqta. Bul jaǵday dárilik ósimliklerdiń biologiyalıq túrliligin saqlaw, perspektivalı túrlerdi introdukciya qılıw hám olardı mádeniy halda jetistiriw texnologiyaların jetilistiriwdi talap etedi. Tábiyiy halda ósetuǵın dárilik ósimliklerdiń shiyki zat derekleri sheklengen bolıwı múmkin. Sonlıqtan olardı qorǵaw, bioekologiyalıq qásiyetlerin úyreniw hám kóbeytiwdiń ilimiy tiykarlanǵan usılların islep shıǵıw áhmiyetli másele bolıp esaplanadı.

Dárilik valeriana (Valeriana officinalis L.) farmacevtika hám xalıq medicinalıq tájiriybesinde qollanılatuǵın ósimliklerden biri. Ósimliktiń ósiwi hám rawajlanıwı klimat, topıraq, ıǵallıq, temperatura hám kóbeytiw usılı sıyaqlı faktorlarǵa baylanıslı. Sonıń ushın valerianaǵıń tuqımnan hám vegetativ usılda kóbeyiw ózgesheliklerin jergilikli sharayatta úyreniw ámeliy áhmiyetke iye.

Maqalanıń maqseti — dárilik valeriana ósimligin tuqımnan hám vegetativ usılda kóbeytiw kórsetkishlerin salıstırıw, tuqım egiw múddeti, tereńligi hám ósimlik egiletuǵın orınǵa baylanıslı eń qolay variantlardı anıqlaw.

Izertlew wazıypaları: tuqımnan kóbeyiwde egiw múddetiniń tásirin bahalaw; tuqım egiw tereńligi hám quyashlı orın faktorların salıstırıw; vegetativ kóbeytiwde egiw múddeti menen kógeriw hám saqlanıw kórsetkishlerin talqılaw.

Materiallar hám metodlar

Izertlew obyekti retinde dárilik valeriana (Valeriana officinalis L.) ósimligi hám onıń tuqımları, tamır paqaldan ajıratılǵan jas ósimlikleri qarastırılǵan. Maqalada berilgen dala baqlawları hám ádebiyatlarda keltirilgen maǵlıwmatlar salıstırmalı talqılaw usılı menen úyrenildi. Tuqımnan

kóbeytiwde úsh faktor esapqa alınǵan: egiw múddeti (báhár hám jaz), tuqım egiw tereńligi (topıraq beti, 0,2 sm hám 0,5 sm), sonday-aq saya hám quyashlı orın. Vegetativ kóbeytiwde tamır paqaldan ajıratılǵan jas ósimlikler oktyabr hám aprel aylarında egilip, kógeriw hám saqlanıw kórsetkishleri baqlanǵan.

Kógeriw dárejesi materialda berilgen procentlik kórsetkishler tiykarında salıstırıldı.

Nátiyjeler hám olardı talqılaw

Tuqımnan kóbeytiw. Dala sharayatında tuqımnan kóbeytiw nátiyjeleri egiw múddetine baylanıslı ózgergen. Mart, aprel hám may aylarında egilgen tuqımlardıń kógeriwi 25–30% bolǵan, al iyul hám avgust aylarında egilgen tuqımlarda 56,6%-ǵa jetken. Bul baqlawlar izertlew sharayatında jazǵı egiw múddetiniń tuqım kógeriwine qolay bolǵanın kórsetedi.

1-keste. Tuqım egiw múddetiniń kógeriwge tásiri

Egiw múddeti	Kógeriw dárejesi, %
Mart–may	25–30
Iyul–avgust	56,6

Tuqım egiw tereńligi de maysa kógeriwine tásir etken. Topıraq betine egilgen tuqımlarda kógeriw 28,8%, 0,2 sm tereńlikte 46,6%, al 0,5 sm tereńlikte 29,4% bolǵan. Keltirilgen kórsetkishler ishinde 0,2 sm tereńliktegi variant joqarı nátiyje bergen.

2-keste. Tuqım egiw tereńliginiń kógeriwge tásiri

Egiw tereńligi	Kógeriw dárejesi, %
Topıraq beti	28,8
0,2 sm	46,6
0,5 sm	29,4

Temperatura rejimine baylanıslı baqlawlarda saya jerde egilgen tuqımlardıń kógeriwi 56–60% bolǵan. Quyash túsip turatuǵın orınǵa egilgen tuqımlarda kógeriw baqlanbaǵanı haqqında maǵlıwmat berilgen. Bul nátiyje tuqım egiwde orın tańlawdıń áhmiyetin kórsetedi, biraq birge ıǵallıq hám temperatura sıyaqlı faktorlar da esapqa alınǵanı maqul.

Tuqımlardıń kógeriw waqıtı da egiw máwsimine qarap ózgergen: báhárde egilgen tuqımlar 25–30 kúnde, jazda egilgen tuqımlar 10–12 kúnde kógerip shıqqan. Laboratoriya sharayatında tuqımlardıń ónip shıǵıwı 23 °C-den joqarı temperaturada baslanıp, óniw dárejesi 85–90% bolǵanı keltirilgen. Atız sharayatında bir ósimlikten 250–270 tuqım tógiliwi, olardıń 10–15%-i topıraqqa tógiliwi hám topıraqtaǵı tuqımlardıń kógeriw kórsetkishi 30–34% bolıwı da baqlawlarda kórsetilgen.

Vegetativ usılda kóbeytiw. Tamır paqaldan ajıratılǵan jas ósimlikler gúzde (oktyabr) hám báhárde (aprel) egilip sınalǵan. Eki múddette de kógeriw dárejesi 95–100%, saqlanıw kórsetkishi 85–90% bolǵan. Berilgen maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda, vegetativ kóbeytiwde egiw múddetleri boyınsha kógeriw kórsetkishi joqarı bolǵan. Biraq gúzgi egis nálleriniń erte báhárde tez ósiwi hám rawajlanıwı menen ajıralıp turǵan.

Gúzde egilgen ósimliklerde vegetaciya dawamında 8 jup japıraq payda bolıp, bir japıraqtaǵı bólekshe sanı ortasha 13±2 danaǵa jetken. Tiykarǵı paqal biyikligi 85,3±3,6 sm bolǵan. Aprel ayında egilgen nállerde japıraqlardıń payda bolıwı aprel ayınıń aqırında baqlanıp, tiykarǵı paqalda ortasha 6 jup japıraq, bir japıraqta 11±1,5 bólekshe hám paqal biyikligi 72,8±2,2 sm bolǵan. Bul kórsetkishler gúzgi egis variantında ósimliktiń ósiw kórsetkishleri joqarı bolǵanın bildiredi.

3-keste. Vegetativ kóbeytiwde egiw múddetine baylanıslı kórsetkishler

Egiw múddeti	Kógeriw, %	Saqlanıw, %	Tiykarǵı paqal biyikligi
Oktyabr (gúz)	95–100	85–90	85,3±3,6 sm
Aprel (báhár)	95–100	85–90	72,8±2,2 sm

Juwmaq

1. Dárilik valeriananı tuqımnan kóbeytiwde egiw múddeti, tereńligi hám egiletuǵın orın kógeriw dárejesine tásir etedi.

2. Berilgen dala baqlawlarında iyul–avgust aylarında egilgen tuqımlardıń kógeriw dárejesi 56,6% bolıp, mart–may aylarındağı 25–30% kórsetkishinen joqarı bolǵan.

3. Tuqım egiw tereńligi boyınsha eń joqarı kógeriw 0,2 sm variantında — 46,6% — baqlanǵan. Saya orında egilgen tuqımlardıń kógeriw dárejesi 56–60% bolǵan.

4. Vegetativ usılda tamır paqaldan ajıratılǵan jas ósimliklerdiń kógeriw dárejesi 95–100%, saqlanıwı 85–90% bolǵan. Gúzgi egiste tiykarǵı paqal biyikligi 85,3±3,6 sm, báhárgi egiste 72,8±2,2 sm bolǵan.

5. Berilgen nátiyjeler tiykarında valeriananı tuqımnan kóbeytiw ushın iyul–avgust aylarında saya jerde, 0,2 sm tereńlikte egiw variantın keyingi tájiriybelerde tekseriw usınıladı. Vegetativ kóbeytiw ushın oktyabr ayında egilgen tamır paqalı nállerin de qollanıw maqsetke muwapıq.

Paydalanılǵan ádebiyatlar dizimi

1. Abdiniyazova G.J., Rasbergenova D.R. Valeriana officinalis L. – medicinal properties of the plant and cultivation technology. 2023. B. 50–54.
2. Abdunazarov E.E. Toshkent vohasi sharoitidagi dorivor valeriana (Valeriana officinalis) ning introduktsiyasi va bioekologik xususiyatlari: biologiya fanları kandidatı dissertaciyası. Toshkent, 2010. 120 b.
3. Abzalov A.A., Berdiev E.T., Qayimov A.Q., Ahmedov Ó.A., Xolmuratov M.Z., Yulchieva M.T. Námatak plantatsiyasini barpo etish texnologiyasi bóyicha tavsiyanoma. Toshkent: Konsauditinform-Nashr, 2012. B. 4–6.
4. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. 3-jild. Toshkent: Xalq merosi, 1993. 311 b.
5. Adekenov S.M. Sovremennoe sostoyanie i perspektivy proizvodstva otechestvennyx fitopreparatov i biotexnologicheskoy produkcii dlya mediciny. Farmatsiya Kazaxstana. Almaty, 2003. № 2. S. 21–22.
6. Ahmedov O., Ergashev A., Abzalov A., Yulchiyeva M., Azimboyev S. Dorivor o‘simliklarni yetishtirish texnologiyasi. Toshkent, 2018.
7. Bakhiev A., Butov K.N., Dauletmuratov S. Lekarstvennye rasteniya Karakalpakii. Tashkent: Fan, 1983. 136 s.